

ZARZĄDZENIE nr 41

Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych

z dnia 4. sierpnia 2025 r.

**zmieniające zarządzenie nr 113 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych
z dnia 21 grudnia 2022 r. w sprawie zatwierdzenia „Programu czynnej ochrony
populacji żubra *Bison bonasus* na gruntach będących w zarządzie
Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe”**

(znak sprawy: OP.0210.1.2025)

Na podstawie art. 33 ust. 1 ustawy o lasach¹, zwanej dalej ustawą, w związku z § 6 Statutu Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe² – w wykonaniu zadań wynikających z obowiązku Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych, określonego w art. 33 ust. 3 pkt 8 ustawy³, a ponadto mając na względzie art. 58 ust. 2 pkt 1 ustawy⁴

– zarządzam, co następuje:

§ 1

W załączniku do zarządzenia nr 113 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 grudnia 2022 r. w sprawie zatwierdzenia „Programu czynnej ochrony populacji żubra *Bison bonasus* na gruntach będących w zarządzie Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe” (znak: ZP.0210.6.2022) wprowadza się następujące zmiany:

- 1) w części 4 pt. „Zakres działań ochronnych” po pkt. 5 dodaje się zdanie:
„Szczegółowe wytyczne w zakresie działań ochronnych zawiera załącznik do niniejszego Programu.”;
- 2) po części 5 dodaje się załącznik do Programu w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszego zarządzenia.

§ 2

Zarządzenie wchodzi w życie z dniem podpisania.

DYREKTOR GENERALNY
LASÓW PAŃSTWOWYCH
Witold Koss

¹ Art. 33 ust. 1 ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach (t.j. Dz.U. z 2025 r., poz. 567) stanowi, że „Lasami Państwowymi kieruje Dyrektor Generalny przy pomocy dyrektorów regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych”.

² Statut Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe został nadany zarządzeniem nr 50 Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 18 maja 1994 r.; w § 6 Statutu Lasów Państwowych stanowi, że w wykonaniu zadań określonych przez ustawę o lasach oraz przez przepisy wykonawcze do ustawy, a także inne przepisy prawa, Dyrektor Generalny wydaje zarządzenia i decyzje obowiązujące w Lasach Państwowych.

³ Art. 33 ust. 3 pkt 8 ustawy stanowi, że Dyrektor Generalny Lasów Państwowych organizuje wspólne przedsięwzięcia jednostek organizacyjnych Lasów Państwowych.

⁴ Art. 58 ust. 2 pkt 1 ustawy stanowi m.in., że środki funduszu leśnego mogą być przeznaczone również na wspólne przedsięwzięcia jednostek organizacyjnych Lasów Państwowych, w szczególności w zakresie gospodarki leśnej.

Załącznik do Programu czynnej ochrony populacji żubra
Bison bonasus na gruntach będących w zarządzie
Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe

SZCZEGÓŁOWE WYTYCZNE W ZAKRESIE DZIAŁAŃ OCHRONNYCH

Wstęp

Dokument ten zawiera wypracowane praktyczne informacje, zalecenia i listy kontrolne dotyczące populacji żubra, opieki nad żubrami w zagrodach i postępowania przy przewożeniu żubrów oraz zbiorze kolekcji odzwierzęcego materiału biologicznego.

Monitoring genetyczny

Monitoring genetyczny opiera się na rodowodach prowadzonych dla osobników hodowanych w niewoli. Jego uzupełnieniem jest badanie struktury genetycznej na podstawie markerów DNA.

Niezależnie od aktualnego zakresu i potrzeb monitoringu, materiał biologiczny powinien być zabezpieczany (w miarę możliwości) od każdego osobnika, co pozwoli na wykorzystanie w przyszłych badaniach (*patrz POBIERANIE PRÓBEK*).

Monitoring zdrowia

Monitoring zdrowia realizowany jest zarówno przez pobieranie materiału *post mortem* jak i przyżyciowo, przy możliwości nieinwazyjnego pobierania materiału (*patrz POBIERANIE PRÓBEK*). Działania te podejmujemy, aby w przypadku wystąpienia groźnych dla żubra patogenów, można było szybko i skutecznie reagować.

Najważniejsze z tych zagrożeń obecnie to gruźlica, bruceloza, zakaźna biegunka bydła, pryszczycza, telazjoza oraz choroby przenoszone przez owady jak np. choroba błękitnego języka.

Należy bezwzględnie pobrać materiał biologiczny do monitoringu zdrowia (*patrz POBIERANIE PRÓBEK*) w sytuacji immobilizacji: w celu założenia obroży, leczenia lub transportu.

Monitoring telemetryczny (stada wolne)

Należy podejmować działania, aby żubrom w wolnych stadach zakładać i utrzymywać obroże telemetryczne.

Śledzenie stad żubra metodą telemetrii jest bardzo przydatne w zarządzaniu populacją (ochrona przed szkodami, pomoc przy odławianiu, wsparcie bieżących obserwacji). Optymalnym rozwiązaniem jest zaopatrzenie w odbiorniki GPS 10% populacji. Jest to bardzo trudne do uzyskania ze względu na kosztochłonność. Poziom zadowalający to 5% samic – przy czym w małych stadach nadajniki powinny nosić co najmniej 2 samice.

Monitoring przyrodniczy (stada wolne)

Monitoring przyrodniczy (realizowany przez jednostki na terenie których bytują żubry) w celu sprawdzenia wpływu żubra na siedlisko i gatunki w nim bytujące, powinien zawierać następujące elementy:

- monitoring siedliskowy – rośliny i siedliska nieleśne;
- coroczna ocena wpływu żubra na odnowienia i drzewostan (szacowanie szkód);
- monitoring płazów – ocena wpływu obecności żubra na wybrane chronione gatunki;
- monitoring żubrów – coroczne zgodne z procedurami liczenie osobników żubrów w stadach wolnożyjących. Koncentracja zwierząt w miejscach stałego dokarmiania ułatwia zrobienie przeglądu i liczenia żubrów. Liczenie odbywa się z podziałem na kilka klas wiekowo-płciowych:
 - cielęta do 1 roku życia, ewentualnie z podziałem na byczki i jałówki;
 - młodzież 2-3 letnia, w której (jeśli możliwe) określa się płeć;
 - osobniki dorosłe w wieku 4 lat i powyżej; oddzielnie zlicza się samce – byki, oddzielnie samice – krowy.

Inwentaryzacja musi być prowadzona w tym samym czasie przez wszystkie jednostki na terenie których bytuje populacja żubra.

W celu poprawy zarządzania populacjami konieczny jest stały monitoring kolizji z żubrem na drogach i torach, oraz innych stwierdzonych upadków, zgłaszanie tych zdarzeń do RDOŚ i RDLP; (dw. DGLP) zgodnie z art. 58 Ustawy o ochronie przyrody (patrz Postępowanie w przypadku znalezienia martwego żubra).

Monitoring socjologiczny

Konieczne jest stałe monitorowanie (np. ankietowanie) poziomu akceptacji dla żubra przez lokalne społeczności, z podziałem na grupy interesariuszy

Metody zwiększania poziomu akceptacji – kształtowanie świadomości

Konieczne jest prowadzenie cyklicznych warsztatów o żubrze: dla edukatorów (biologia, historia, stan, perspektywy), lekarzy weterynarii (profilaktyka, zdrowie), hodowców (opieka, dobrostan, profilaktyka, edukacja) oraz instytucji zajmujących się ochroną przyrody (wpływ na środowisko i perspektywy ochrony).

Konieczna jest stała, powtarzająca się edukacja różnych grup społecznych zarówno lokalnych społeczności jak i turystów na temat stanu i roli żubra w środowisku a także bezpiecznych zachowań w przypadku spotkania z żubrem.

Ustalić ogólnopolskie kalendarium „impresz żubrowych”, poprawić wykorzystanie dostępnych narzędzi „żubry on-line”.

Przed planowaną reintrodukcją żubrów w nowych lokalizacjach, należy przeprowadzić w nich badania ankietowe w celu dokonania optymalnego wyboru miejsca wsiedlenia, zbadania poziomu akceptacji planowanej reintrodukcji i kierunków prowadzenia edukacji ekologicznej.

Podejmować działania komunikacyjne (wspólnie z RDOŚ) w miejscach, gdzie bytowanie żubra może prowadzić do konfliktów.

Opieka i nadzór nad wolnymi stadami

Wyznaczyć dla każdej populacji osobę, która będzie punktem kontaktowym wspierającym innych pracowników swoją wiedzą i doświadczeniem.

Stosować wytyczne opisane poniżej.

- Utrzymywać we właściwym stanie (higienicznym i pod względem bezpieczeństwa) miejsca dokarmiania (koryta, brogi), stogi etc.
- Przeprowadzać dezynfekcje koryt i miejsc dokarmiania, w szczególności gleby.
- Utrzymywać powierzchnie nieleśne – łąki, sady i powierzchnie zgryzowe.
- Rozważyć (w szczególnie narażonych obszarach na granicy polno-leśnej) zaplanowanie ekotonów i wprowadzanie do nich roślin gatunków zaporowych oraz zakładanie poletek zgryzowych aby zmniejszyć presję żubrów.
- Należy sprawdzać i utrzymywać dostępność wodopojów dla żubrów. Zgodnie z potrzebami prowadzić odnawianie wodopojów (pogłębianie, odmulanie oraz odkrzaczanie brzegów).

W przypadku dokarmiania żubrów przez innego zarządcę stada bytującego na terenie nadleśnictwa – konieczne jest uzgodnienie lokalizacji podawania karmy z zarządcą terenu. Obowiązkiem zarządcy terenu jest monitorowanie miejsca dokarmiania, poziomu szkód, wpływu gatunku na ekosystem i innych nietypowych zdarzeń.

Opieka w zagrodach - żywienie

W żywieniu zwierząt przeżuwających podstawę stanowią pasze objętościowe, natomiast treściwe mogą być stosowane jako dodatek uzupełniający. Nadmiar pasz treściwych (ziarno zbóż, mieszanki) może prowadzić do zaburzeń w trawieniu. Pasy treściwe jak i okopowe są chętnie zjadane przez zwierzęta, więc ich podawanie może służyć do zachęcania ich do przebywania w określonych miejscach, np. przy odłowie.

W karmieniu żubrów stosuje się:

- Siano dobrej jakości z traw z domieszką motylkowych – przez cały rok;
- Sianokiszonkę z traw podsuszonych – do podawania głównie zimą;
- Okopowe: buraki pastewne, brukiew, rzepa, marchew (ew. dynia, kapusta) – przy ich podawaniu nie można dopuścić do zmarznięcia paszy;
- Kiszonkę z kukurydzy we wczesnym stadium rozwoju, choć nie jest paszą naturalną, ale w wielu hodowlach stosowaną w żywieniu żubrów. Jeśli jest podawana, to w ilości średnio do 10 kg/dzień/osobnika, przy czym, należy wówczas znacznie ograniczyć pasze treściwe (lub nie podawać wcale) oraz okopowe (zmniejszyć podawaną ilość o połowę);
- Gniecione ziarno zbóż (najlepiej owies, ewentualnie jęczmień lub żyto) – **nie należy podawać kukurydzy**, ponieważ jest to pasza energetyczna.

Naturalnym uzupełnieniem karmy żubrów są żołędzie (czasem kasztany), czuby drzew lub gałęzie do ogryzania lub liściarka. *Uwaga: Kasztany stosować wyłącznie w zagrodach pokazowych – gatunek*

obcy. Dla wzbogacenia bazy żerowej należy wprowadzać w zagrodach zadrzewienia, zabezpieczone w pierwszych latach po posadzeniu przed zgryzaniem.

Tabela: Zalecane ilości pasz w dokarmianiu żubrów zimą

Pasze	byki	krowy	młodzież
Okopowe (buraki, marchew) kg	6-10	5-9	2-5
Siano łąkowe kg	<i>Nieograniczony dostęp</i>		
Kiszonka z traw podsuszonych kg	<i>Nieograniczony dostęp</i>		
Pasza treściwa kg	2-4	2-3	1-3

Ilość pasz przewidywanych do karmienia w okresie zimowym, w stosunku do pokrycia średniego zapotrzebowania, powinna być powiększona o 15% dla siana, 20% dla okopowych i 5% dla pasz treściwych z tytułu strat składników pokarmowych w czasie przechowywania. Należy dodać jeszcze 5% więcej siana, ze względu na straty przy pobieraniu przez zwierzęta pokarmu z paśnika.

Przy spełnionym warunku optymalnej powierzchni zagrody i dostatecznej ilości zielonki z łąk i polan oraz bardzo dobrej kondycji zwierząt naturalna baza żerowa mogłaby być jedynym źródłem pokarmu w żywieniu latem. Jeśli nie ma wystarczającej powierzchni pastwisk dla żubrów, należy podawać zielonkę oraz połowę zimowej dawki pasz okopowych i pasz treściwych.

Pozostałe aspekty żywieniowe:

- niezbędne jest podawanie lizawki solnej ze składnikami mineralnymi;
- zapewniony musi być dostęp do wody;
- należy obserwować poszczególne osobniki, ponieważ mogą występować znaczne różnice w tempie pobierania paszy a silniejsze zwierzęta uniemożliwiają pobieranie młodszym, stojącym niżej w hierarchii stada. Z tego względu, oprócz jednoczesnego podawania w wielu korytach, bezpieczniej jest zwiększyć ilość podawanych pasz w stosunku do zapotrzebowania o około 10%;

Profilaktyka w zagrodach

- Codzienne czyszczenie koryt z resztek paszy oraz miejsc karmienia z odchodów.
- Zapewnienie czystej wody i okresowe badanie stanu mikrobiologicznego wody.
- Kontrola jakości dostarczanej paszy (zapach, smak, szkodniki, pleśń).
- Obserwacja zachowania zwierząt i w razie stwierdzenia niepokojących objawów informowanie lekarza weterynarii, który podejmie decyzję o sposobie interwencji.
- Lekarz weterynarii powinien przynajmniej raz w miesiącu przeprowadzić lustrację stada, dwukrotnie w ciągu roku odrobaczać zwierzęta oraz badać intensywność zapasowżycenia w próbach kału.
- W sytuacjach zagrożenia epizootycznego należy zaostrzyć zasady bioasekuracji o maty dezynfekcyjne, zmianę ubioru i inne działania asekuracyjne zalecone przez lekarza weterynarii.

Rejestracja zwierząt – zagrody

Każde zwierzę przetrzymywane w niewoli musi być wpisane do wewnętrznego rejestru, w którym zawarte powinny być wszystkie informacje o zwierzęciu (numer rodowodowy, numer chipu lub innego oznakowania, imię, płeć, pochodzenie, daty urodzenia, śmierci, transferu oraz cechy charakterystyczne i wszelkie uwagi).

O każdej zmianie w liczebności zwierząt (urodzenie, upadek, wywóz/przywóz) należy informować Redakcję Księgi Rodowodowej Żubrów (ebpb@bpn.com.pl), a na początku roku kalendarzowego przysyłać do Redakcji zestawienie żubrów.

W zagrodzie powinna być prowadzona książka wizyt lekarza weterynarii i stosowanego leczenia, z dołączanymi wynikami badań dodatkowych (pasożyty, pasza i inne).

Sprawozdania dotyczące osobników i zmiany w stadzie (urodzenie, upadek wywóz/przywóz) należy składać do RDOŚ (zgodnie z decyzją na utrzymywanie stada). Na zakazane w ustawie o ochronie przyrody czynności (zabicie, transport, wywóz za granicę i wprowadzenie do środowiska naturalnego) powinno się uzyskiwać zgodę GDOŚ lub RDOŚ, zachowując drogę służbową a wniosek, decyzja i sprawozdanie są elementami dokumentacji.

Przewożenie żubrów

Działania obejmują: organizatora (może być np. jeden z hodowców, odbiorca, lub inny podmiot np. Stowarzyszenie Miłośników Żubrów, dalej zwane SMŻ), odbiorcę, wysyłającego, powiatowego lekarza weterynarii (PLW), firmę transportową.

Etapy

Przygotowanie:

- Wybór zwierząt i wstępne ustalenia z hodowcami i odbiorcą;
- Odbiorca – określa cel, podaje krótki opis warunków, jeśli hodowla nie jest zarejestrowana w Księdze Rodowodowej, określa wymagania weterynaryjne i numer weterynaryjny TRACE;
- Firma transportowa przygotowuje skany dokumentów (konwojent, samochód), uszczegóławia plan transportu (np. określa postoje na trasie), ustala z wysyłającym rodzaj skrzyń transportowych i termin dostarczenia;
- Organizator – uzyskuje zezwolenie GDOŚ na transport, ustala plan transportu (termin i trasa przewozu zwierząt), zatrudnia firmę transportową, przygotowuje dokumenty (umowy, protokoły) w uzgodnieniu z wysyłającym (hodowcami), uzgadnia harmonogram immobilizacji i kontroluje ustalenia z firmą transportową. Na tym etapie najlepiej jest kontaktować się ze wszystkimi jednocześnie (np. mail);
Wysyłający (Hodowca): Uzyskanie zgody RDOŚ lub GDOŚ na transport o ile Organizator nie posiada zezwolenia.
- Wysyłający (Hodowca) informując Organizatora, kontaktuje się z właściwym PLW i przekazuje potrzebne dokumenty (zezwolenie GDOŚ, plan podróży, dokumenty firmy transportowej, wymagania weterynaryjne i numer TRACE odbiorcy).

- Immobilizacja zwierząt – założenie chipu podskórnego, pobranie krwi do badań referencyjnych wg wymagań, pobranie prób do monitoringu według schematu, podanie środków przeciwpasożytniczych, zmierzenie rozłogi i ewentualnie długości żubra, (przy większej liczbie zwierząt stosować nietrwałe oznakowanie osobników np. farbą na rogach lub skórze). Wszystkie powyższe czynności są wykonywane w zagrodzie przy udziale lekarza weterynarii.
- Wysłanie niezwłoczne prób krwi do laboratorium referencyjnego (wyniki są w ciągu około 10 dni przesyłane do PLW, wysyłającego-hodowcy i organizatora).
- Uzyskanie dokumentów weterynaryjnych od PLW (wniosek).
- Określenie wielkości skrzyni transportowej.

Transport:

- Umieszczenie żubra w skrzyni, w terminie zgodnym z harmonogramem – bardzo ważne jest, aby odbywało się to w maksymalnym spokoju przy udziale minimalnej liczby osób.
- Oznakowanie skrzyń i wpisanie sposobu oznakowania zwierzęcia i/lub skrzyni do protokołu dla odbiorcy (dotyczy, gdy jest kilka zwierząt).
- Podwiezienie i zapakowanie skrzyni na samochód transportowy.
- Od momentu wstawienia skrzyni z żubrem do samochodu transportowego za zwierzę odpowiada firma transportowa.
- Zabezpieczenie skrzyni w ciężarówce,
- Przygotowanie wody i siana do pojenia i karmienia na postojach, należy przewidzieć instruktarz w tym zakresie.
- Przewóz do miejsca docelowego.
- Zdjęcie skrzyni z samochodu.
- Mycie i dezynfekcja skrzyń.

Odbiór

Od momentu zdjęcia skrzyni z samochodu za zwierzę odpowiada odbiorca:

- rozładunek zwierząt,
- pomoc w dezynfekcji skrzyń i samochodu.
- zwrot skrzyni/skrzyń (dotyczy, gdy właścicielem skrzyni/skrzyń nie jest organizator ani firma transportowa).

Organizator (odbiorca, SMŻ, park narodowy, etc.)

- Koordynuje całość akcji transportu,
- Przygotowuje dokumenty,
- Składa sprawozdanie do GDOŚ.

Postępowanie w przypadku znalezienia MARTWEGO żubra

1. Należy zawiadomić RDOŚ oraz RDLP o miejscu i czasie znalezienia martwego żubra.
2. W przypadku:
 - a. populacji białowieskiej, jednostki organizacyjne PGL LP zawiadamiają także Białowieżski Park Narodowy, BPN realizuje kolejne czynności pkt. 3-8.
 - b. populacji zachodniopomorskiej, jednostki organizacyjne PGL LP z RDLP Szczecinek, Szczecin, Piła, Poznań zawiadamiają także Zachodniopomorskie Towarzystwo Przyrodnicze (ZTP) jako organizację opiekującą się żubrami na zlecenie RDOŚ, ZTP realizuje kolejne czynności pkt. 3-8.
3. Jeśli zwłoki nie wykazują silnych objawów rozkładu należy skontaktować się z lekarzem weterynarii zajmującym się stadem (jeśli jest) lub zamówić usługę. Jeśli stan zwłok na to pozwala, lekarz weterynarii powinien wykonać sekcję zwłok i pobrać wszystkie dostępne próbki (*patrz POBIERANIE PRÓBEK*).
4. Wszystkie próbki należy dobrze opisać: oznaczenie zwierzęcia, rodzaj materiału (np. skąd wymaz, jaka tkanka), czas i miejsce pobrania.
5. Należy sporządzić protokół sekcji / lub protokół oględzin zwłok (*patrz wzór protokołu sekcji*). W protokole powinny być zawarte informacje o dacie, miejscu upadku oraz wieku, płci i inne dane osobnika oraz o rodzaju pobranego materiału.
6. Należy wykonać dokumentację fotograficzną pozwalającą na udokumentowanie przypadku.
7. Należy zabezpieczyć wysyłany materiał biologiczny poprzez umieszczenie próbek w styropianowym pudełku wyłożonym zamrożonymi wkładami chłodzącymi w celu utrzymania niskiej temperatury a następnie wysłać materiał do badań (SGGW w ramach zawartej umowy z DGLP).

Uwagi dodatkowe:

- Czaszka żubra może być zabezpieczona dla celów edukacyjnych. Należy zapytać właściwą dla miejsca RDLP o możliwość dysponowania czaszką. Na preparowanie i przetrzymywanie czaszek żubra potrzebne jest zezwolenie RDOŚ.
- W przypadku eliminacji żubra na podstawie zezwolenia GDOŚ stosuje się tę samą procedurę co przy znalezieniu martwego zwierzęcia.

BHP

Uwzględnić w opisie stanowiskowym specyfikę pracy, właściwy zakres obowiązków, potrzebę zachowania przezorności sanitarnej.

UWAGA: przy czynnościach z biologicznym materiałem odzwierzęcym bezwzględnie powinno się stosować środki ochrony osobistej (np. rękawiczki, maski).

Szkolenia

Każda osoba zatrudniana jako opiekun żubrów w zagrodzie powinna odbyć najmniej 3 dniowe szkolenie w hodowli żubra. W przypadku przekazania stanowiska, szkolenie nowej osoby powinno trwać najmniej 7 dni w zagrodzie. Dopuszcza się realizację tego zadania w innej zagrodzie Lasów Państwowych.

Osoby bezpośrednio pracujące z żubrami w jednostce (m.in.: opiekun, edukator, lek. weterynarii) powinny uczestniczyć w seminariach, konferencjach i innych dedykowanych dla nich szkoleniach nt. żubra.

Wzór protokołu sekcji

PROTOKÓŁ SEKCJI ŻUBRA nr

Miejsce przeprowadzenia sekcji zwłok

Data wykonania sekcji

Godzina sekcji:

Miejsce i okoliczności śmierci:

Płeć:

Wiek:

Masa ciała:

Numer, nazwa osobnika:.

Opis sekcji

1. Skóra i pochodne:

2. Tkanka podskórna:

3. Mięśnie:

4. Układ kostno-stawowy (kości, ścięgna, więzadła, powierzchnie stawowe):

5. Gruczoły wydzielania wewnętrznego:

Tarczyca

Nadnercza

6. Błony surowicze (opłucna, otrzewna):

7. Serce i naczynia:

8. Krtąń:

9. Tchawica:

10. Płuca:

Czy w płucach obecne są zmiany charakterystyczne dla przebytej inwazji pasożytniczej (nieżytowe zapalenie płuc, rozedma)? ☐ Tak ☐ Nie

11. Przełyk:

12. Żołądek (żwacz, czepiec, księgi, trawieniec): .

13. Jelita:

dwunastnica

jelito czcze i biodrowe

okrężnica

14. Wątroba:

Czy w wątrobie obecne są zmiany charakterystyczne dla przebytej inwazji pasożytniczej (przewlekłe zapalenie wątroby, marskość)? ☐ Tak ☐ Nie

15. Trzustka:

16. Układ moczowy (nerki, moczowody, pęcherz moczowy, cewka moczowa):

17. Narządy płciowe żeńskie (jajniki, jajowody, macica, pochwa, srom):

18. Narządy płciowe męskie (jądra, nasieniowody, gruczoły pęcherzykowe i cewkowe, gruczoł krokowy, macica męska, prącie i napletek):

Badania histopatologiczne i inne dodatkowe:

Orzeczenie:

Obducent:

Imię i nazwisko (podpis)

POBIERANIE PRÓBEK

Lista pobieranych próbek

Poniżej podano minimalne wytyczne pobierania materiału od żubrów.

Każda próbka powinna być dobrze opisana: oznaczenie zwierzęcia, rodzaj materiału (jaka tkanka, opis zmiany), czas i miejsce pobrania.

Do próbek należy załączyć pismo przewodnie i/lub protokół sekcji.

W piśmie przewodnim należy podać:

- Spis numerów prób i dostępne dane osobników
- Data i miejsce pobrania próby
- Uwagi – wszystkie dodatkowe informacje na temat osobnika indywidualnego np. wiek, płeć, nr chip, obroży, numer rodowodowy

Każdorazowo należy powiadomić adresata o wysyłce materiału (oraz podanie jego kontaktu kurierowi).

Spis materiału pobieranego od żubra przeżyciowo (i rodzaj monitoringu)

Skrzep po odwirowaniu surowicy (zamrożony)	1 (wet)
2 próbki krwi na surowicę	1 (gen), 1 (wet)
1 próbka krwi pobrana na EDTA	(gen)
Kleszcze	(wet)
Włosy	(eko)

Krew

- krew na surowicę (2 próbki czerwony/żółty korek); po odwirowaniu odpipetować i zamrozić surowicę oraz oddzielnie skrzep
- krew na EDTA (1 próbka fioletowy korek)

Kleszcze (pobrać do falcona lub suchej próbki, ew. do torebki strunowej) - jeśli na zwierzęciu obecne są kleszcze, należy pobrać do 20 szt. do suchego, plastikowego pojemniczka.

Włosy - kilkakrotnie ręcznie wyrwać włosy z okolicy łopatki (obecność cebulek nie jest konieczna) aby uzyskać objętość pełnej garści (ok. 50 ml) i umieścić w torebce strunowej – jeżeli transport nie jest planowany w ciągu 2 dni należy materiał zamrozić.

Spis materiału pobieranego od żubra *post mortem*

Skrzep po odwirowaniu surowicy (zamrożony)	1 (wet)
2 próbki krwi na surowicę	1 (gen), 1 (wet)
1 próbka krwi pobrana na EDTA – przy eliminacji pobierana zawsze, przy padłym jeśli jest taka możliwość	1 (gen)
Kleszcze	(wet)
Śledziona – do torebki strunowej, „na sucho”, 2 wycinki	1 (eko), 1 (wet)
Wątroba - do torebki strunowej, „na sucho”, 2 wycinki	1 (eko), 1 (wet)
Wycinki narządów na „sucho” do torebki strunowej (wycinek serca, nerki – fragmenty <u>nie większe niż 3x3x3cm</u>)	(gen)

Wycinki narządów w przypadku stwierdzenia zmian patologicznych (na „sucho” do torebki strunowej oraz do formaliny)	(wet) (hist)
Skóra w przypadku zmian patologicznych	(wet)
Włosy	(eko)
Śródręcze prawe	(hist)
Mięsień poprzecznie-prążkowany z grupy mięśni zginaczy stawu kolanowego prawego	(hist)
Obie gałki oczne razem z workami spojówkowymi	(wet)
2 wymazy z każdej gałki (2 niebieskie) TYLKO BIESZCZADY	(wet)

Niniejszy załącznik jest rezultatem zleconego przez DGLP zadania badawczego nr 6/17

„Wszelchstronny monitoring populacji i siedliska żubra w ramach Kompleksowego projektu ochrony żubra przez Lasy Państwowe”, którego wykonawcą była Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

ZARZĄDZENIE nr 71

Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych

z dnia 4 sierpnia 2025 r.

zmieniające zarządzenie nr 113 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych
z dnia 21 grudnia 2022 r. w sprawie zatwierdzenia „Programu czynnej ochrony
populacji żubra *Bison bonasus* na gruntach będących w zarządzie
Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe”

(znak sprawy: OP.0210.1.2025)

Na podstawie art. 33 ust. 1 ustawy o lasach¹, zwanej dalej ustawą, w związku z § 6 Statutu Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe² – w wykonaniu zadań wynikających z obowiązku Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych, określonego w art. 33 ust. 3 pkt 8 ustawy³, a ponadto mając na względzie art. 58 ust. 2 pkt 1 ustawy⁴

— zarządzam, co następuje

§ 1

W załączniku do zarządzenia nr 113 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 grudnia 2022 r. w sprawie zatwierdzenia „Programu czynnej ochrony populacji żubra *Bison bonasus* na gruntach będących w zarządzie Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe” (znak: ZP.0210.6.2022) wprowadza się następujące zmiany:

- 1) w części 4 pt. „Zakres działań ochronnych” po pkt. 5 dodaje się zdanie:
„Szczegółowe wytyczne w zakresie działań ochronnych zawiera załącznik do niniejszego Programu.”;
- 2) po części 5 dodaje się załącznik do Programu w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszego zarządzenia.

§ 2

Zarządzenie wchodzi w życie z dniem podpisania.

Dyrektor Generalny
Lasów Państwowych

Witold Koss

¹ Art. 33 ust. 1 ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach (t.j. Dz.U. z 2025 r., poz. 567) stanowi, że „Lasami Państwowymi kieruje Dyrektor Generalny przy pomocy dyrektorów regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych”.

² Statut Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe został nadany zarządzeniem nr 50 Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 18 maja 1994 r.; w § 6 Statutu Lasów Państwowych stanowi, że w wykonaniu zadań określonych przez ustawę o lasach oraz przez przepisy wykonawcze do ustawy, a także inne przepisy prawa, Dyrektor Generalny wydaje zarządzenia i decyzje obowiązujące w Lasach Państwowych.

³ Art. 33 ust. 3 pkt 8 ustawy stanowi, że Dyrektor Generalny Lasów Państwowych organizuje wspólne przedsięwzięcia jednostek organizacyjnych Lasów Państwowych.

⁴ Art. 58 ust. 2 pkt 1 ustawy stanowi m.in., że środki funduszu leśnego mogą być przeznaczone również na wspólne przedsięwzięcia jednostek organizacyjnych Lasów Państwowych, w szczególności w zakresie gospodarki leśnej.

Załącznik do Programu czynnej ochrony populacji żubra
Bison bonasus na gruntach będących w zarządzie
Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe

SZCZEGÓŁOWE WYTYCZNE W ZAKRESIE DZIAŁAŃ OCHRONNYCH

Wstęp

Dokument ten zawiera wypracowane praktyczne informacje, zalecenia i listy kontrolne dotyczące populacji żubra, opieki nad żubrami w zagrodach i postępowania przy przewożeniu żubrów oraz zbiorze kolekcji odzwierzęcego materiału biologicznego.

Monitoring genetyczny

Monitoring genetyczny opiera się na rodowodach prowadzonych dla osobników hodowanych w niewoli. Jego uzupełnieniem jest badanie struktury genetycznej na podstawie markerów DNA.

Niezależnie od aktualnego zakresu i potrzeb monitoringu, materiał biologiczny powinien być zabezpieczany (w miarę możliwości) od każdego osobnika, co pozwoli na wykorzystanie w przyszłych badaniach (*patrz POBIERANIE PRÓBEK*).

Monitoring zdrowia

Monitoring zdrowia realizowany jest zarówno przez pobieranie materiału *post mortem* jak i przyżyciowo, przy możliwości nieinwazyjnego pobierania materiału (*patrz POBIERANIE PRÓBEK*). Działania te podejmujemy, aby w przypadku wystąpienia groźnych dla żubra patogenów, można było szybko i skutecznie reagować.

Najważniejsze z tych zagrożeń obecnie to gruźlica, bruceloza, zakaźna biegunka bydła, pryszczycza, telazjoza oraz choroby przenoszone przez owady jak np. choroba błękitnego języka.

Należy bezwzględnie pobrać materiał biologiczny do monitoringu zdrowia (*patrz POBIERANIE PRÓBEK*) w sytuacji immobilizacji: w celu założenia obroży, leczenia lub transportu.

Monitoring telemetryczny (stada wolne)

Należy podejmować działania, aby żubrom w wolnych stadach zakładać i utrzymywać obroże telemetryczne.

Śledzenie stad żubra metodą telemetrii jest bardzo przydatne w zarządzaniu populacją (ochrona przed szkodami, pomoc przy odławianiu, wsparcie bieżących obserwacji). Optymalnym rozwiązaniem jest zaopatrzenie w odbiorniki GPS 10% populacji. Jest to bardzo trudne do uzyskania ze względu na kosztochłonność. Poziom zadowalający to 5% samic – przy czym w małych stadach nadajniki powinny nosić co najmniej 2 samice.

Monitoring przyrodniczy (stada wolne)

Monitoring przyrodniczy (realizowany przez jednostki na terenie których bytują żubry) w celu sprawdzenia wpływu żubra na siedlisko i gatunki w nim bytujące, powinien zawierać następujące elementy:

- monitoring siedliskowy – rośliny i siedliska nieleśne;
- coroczna ocena wpływu żubra na odnowienia i drzewostan (szacowanie szkód);
- monitoring płazów – ocena wpływu obecności żubra na wybrane chronione gatunki;
- monitoring żubrów – coroczne zgodne z procedurami liczenie osobników żubrów w stadach wolnożyjących. Koncentracja zwierząt w miejscach stałego dokarmiania ułatwia zrobienie przeglądu i liczenia żubrów. Liczenie odbywa się z podziałem na kilka klas wiekopłciowych:
 - cielęta do 1 roku życia, ewentualnie z podziałem na byczki i jałówki;
 - młodzież 2-3 letnia, w której (jeśli możliwe) określa się płeć;
 - osobniki dorosłe w wieku 4 lat i powyżej: oddzielnie zlicza się samce – byki, oddzielnie samice – krowy.

Inwentaryzacja musi być prowadzona w tym samym czasie przez wszystkie jednostki na terenie których bytuje populacja żubra.

W celu poprawy zarządzania populacjami konieczny jest stały monitoring kolizji z żubrem na drogach i torach, oraz innych stwierdzonych upadków, zgłaszanie tych zdarzeń do RDOŚ i RDLP; (dw. DGLP) zgodnie z art. 58 Ustawy o ochronie przyrody (patrz Postępowanie w przypadku znalezienia martwego żubra).

Monitoring socjologiczny

Konieczne jest stałe monitorowanie (np. ankietowanie) poziomu akceptacji dla żubra przez lokalne społeczności, z podziałem na grupy interesariuszy

Metody zwiększania poziomu akceptacji – kształtowanie świadomości

Konieczne jest prowadzenie cyklicznych warsztatów o żubrze: dla edukatorów (biologia, historia, stan, perspektywy), lekarzy weterynarii (profilaktyka, zdrowie), hodowców (opieka, dobrostan, profilaktyka, edukacja) oraz instytucji zajmujących się ochroną przyrody (wpływ na środowisko i perspektywy ochrony).

Konieczna jest stała, powtarzająca się edukacja różnych grup społecznych zarówno lokalnych społeczności jak i turystów na temat stanu i roli żubra w środowisku a także bezpiecznych zachowań w przypadku spotkania z żubrem.

Ustalić ogólnopolskie kalendarium „imprez żubrowych”, poprawić wykorzystanie dostępnych narzędzi „żubry on-line”.

Przed planowaną reintrodukcją żubrów w nowych lokalizacjach, należy przeprowadzić w nich badania ankietowe w celu dokonania optymalnego wyboru miejsca wsiedlenia, zbadania poziomu akceptacji planowanej reintrodukcji i kierunków prowadzenia edukacji ekologicznej.

Podjąć działania komunikacyjne (wspólnie z RDOŚ) w miejscach, gdzie bytowanie żubra może prowadzić do konfliktów.

Opieka i nadzór nad wolnymi stadami

Wyznaczyć dla każdej populacji osobę, która będzie punktem kontaktowym wspierającym innych pracowników swoją wiedzą i doświadczeniem.

Stosować wytyczne opisane poniżej.

- Utrzymywać we właściwym stanie (higienicznym i pod względem bezpieczeństwa) miejsca dokarmiania (koryta, brogi), stogi etc.
- Przeprowadzać dezynfekcje koryt i miejsc dokarmiania, w szczególności gleby.
- Utrzymywać powierzchnie nieleśne – łąki, sady i powierzchnie zgryzowe.
- Rozważyć (w szczególnie narażonych obszarach na granicy polno-leśnej) zaplanowanie ekotonów i wprowadzanie do nich roślin gatunków zaporowych oraz zakładanie poletek zgryzowych aby zmniejszyć presję żubrów.
- Należy sprawdzać i utrzymywać dostępność wodopojów dla żubrów. Zgodnie z potrzebami prowadzić odnawianie wodopojów (pogłębianie, odmulanie oraz odkrzaczanie brzegów).

W przypadku dokarmiania żubrów przez innego zarządcę stada bytującego na terenie nadleśnictwa – konieczne jest uzgodnienie lokalizacji podawania karmy z zarządcą terenu. Obowiązkiem zarządcy terenu jest monitorowanie miejsca dokarmiania, poziomu szkód, wpływu gatunku na ekosystem i innych nietypowych zdarzeń.

Opieka w zagrodach - żywienie

W żywieniu zwierząt przeżuwających podstawę stanowią pasze objętościowe, natomiast treściwe mogą być stosowane jako dodatek uzupełniający. Nadmiar pasz treściwych (ziarno zbóż, mieszanki) może prowadzić do zaburzeń w trawieniu. Pasy treściwe jak i okopowe są chętnie zjadane przez zwierzęta, więc ich podawanie może służyć do zachęcania ich do przebywania w określonych miejscach, np. przy odłowie.

W karmieniu żubrów stosuje się:

- Siano dobrej jakości z traw z domieszką motylkowych – przez cały rok;
- Sianokiszonkę z traw podsuszonych – do podawania głównie zimą;
- Okopowe: buraki pastewne, brukiew, rzepa, marchew (ew. dynia, kapusta) – przy ich podawaniu nie można dopuścić do zamarznięcia paszy;
- Kiszonkę z kukurydzy we wczesnym stadium rozwoju, choć nie jest paszą naturalną, ale w wielu hodowlach stosowaną w żywieniu żubrów. Jeśli jest podawana, to w ilości średnio do 10 kg/dzień/osobnika, przy czym, należy wówczas znacznie ograniczyć pasze treściwe (lub nie podawać wcale) oraz okopowe (zmniejszyć podawaną ilość o połowę);
- Gnecione ziarno zbóż (najlepiej owies, ewentualnie jęczmień lub żyto) – **nie należy podawać kukurydzy**, ponieważ jest to pasza energetyczna.

Naturalnym uzupełnieniem karmy żubrów są żołędzie (czasem kasztany), czuby drzew lub gałęzie do ogryzania lub liściarka. *Uwaga: Kasztany stosować wyłącznie w zagrodach pokazowych – gatunek*

obcy. Dla wzbogacenia bazy żerowej należy wprowadzać w zagrodach zadrzewienia, zabezpieczone w pierwszych latach po posadzeniu przed zgryzaniem.

Tabela: Zalecane ilości pasz w dokarmianiu żubrów zimą

Pasze	byki	krowy	młodzież
Okopowe (buraki, marchew) kg	6-10	5-9	2-5
Siano łąkowe kg	<i>Nieograniczony dostęp</i>		
Kiszonka z traw podsuszonych kg	<i>Nieograniczony dostęp</i>		
Pasza treściwa kg	2-4	2-3	1-3

Ilość pasz przewidywanych do karmienia w okresie zimowym, w stosunku do pokrycia średniego zapotrzebowania, powinna być powiększona o 15% dla siana, 20% dla okopowych i 5% dla pasz treściwych z tytułu strat składników pokarmowych w czasie przechowywania. Należy dodać jeszcze 5% więcej siana, ze względu na straty przy pobieraniu przez zwierzęta pokarmu z paśnika.

Przy spełnionym warunku optymalnej powierzchni zagrody i dostatecznej ilości zielonki z łąk i polan oraz bardzo dobrej kondycji zwierząt naturalna baza żerowa mogłaby być jedynym źródłem pokarmu w żywieniu latem. Jeśli nie ma wystarczającej powierzchni pastwisk dla żubrów, należy podawać zielonkę oraz połowę zimowej dawki pasz okopowych i pasz treściwych.

Pozostałe aspekty żywieniowe:

- niezbędne jest podawanie lizawki solnej ze składnikami mineralnymi;
- zapewniony musi być dostęp do wody;
- należy obserwować poszczególne osobniki, ponieważ mogą występować znaczne różnice w tempie pobierania paszy a silniejsze zwierzęta uniemożliwiają pobieranie młodszym, stojącym niżej w hierarchii stada. Z tego względu, oprócz jednoczesnego podawania w wielu korytach, bezpieczniej jest zwiększyć ilość podawanych pasz w stosunku do zapotrzebowania o około 10%;

Profilaktyka w zagrodach

- Codzienne czyszczenie koryt z resztek paszy oraz miejsc karmienia z odchodów.
- Zapewnienie czystej wody i okresowe badanie stanu mikrobiologicznego wody.
- Kontrola jakości dostarczanej paszy (zapach, smak, szkodniki, pleśń).
- Obserwacja zachowania zwierząt i w razie stwierdzenia niepokojących objawów informowanie lekarza weterynarii, który podejmie decyzję o sposobie interwencji.
- Lekarz weterynarii powinien przynajmniej raz w miesiącu przeprowadzić lustrację stada, dwukrotnie w ciągu roku odrobaczać zwierzęta oraz badać intensywność zapasożycenia w próbach kału.
- W sytuacjach zagrożenia epizootycznego należy zaostrzyć zasady bioasekuracji o maty dezynfekcyjne, zmianę ubioru i inne działania asekuracyjne zalecone przez lekarza weterynarii.

Rejestracja zwierząt – zagrody

Każde zwierzę przetrzymywane w niewoli musi być wpisane do wewnętrznego rejestru, w którym zawarte powinny być wszystkie informacje o zwierzęciu (numer rodowodowy, numer chipu lub innego oznakowania, imię, płeć, pochodzenie, daty urodzenia, śmierci, transferu oraz cechy charakterystyczne i wszelkie uwagi).

O każdej zmianie w liczebności zwierząt (urodzenie, upadek, wywóz/przywóz) należy informować Redakcję Księgi Rodowodowej Żubrów (ebpb@bpn.com.pl), a na początku roku kalendarzowego przysyłać do Redakcji zestawienie żubrów.

W zagrodzie powinna być prowadzona książka wizyt lekarza weterynarii i stosowanego leczenia, z dołączanymi wynikami badań dodatkowych (pasożyty, pasza i inne).

Sprawozdania dotyczące osobników i zmiany w stadzie (urodzenie, upadek wywóz/przywóz) należy składać do RDOŚ (zgodnie z decyzją na utrzymywanie stada). Na zakazane w ustawie o ochronie przyrody czynności (zabicie, transport, wywóz za granicę i wprowadzenie do środowiska naturalnego) powinno się uzyskiwać zgodę GDOŚ lub RDOŚ, zachowując drogę służbową a wniosek, decyzja i sprawozdanie są elementami dokumentacji.

Przewożenie żubrów

Działania obejmują: organizatora (może być np. jeden z hodowców, odbiorca, lub inny podmiot np. Stowarzyszenie Miłośników Żubrów, dalej zwane SMŻ), odbiorcę, wysyłającego, powiatowego lekarza weterynarii (PLW), firmę transportową.

Etapy

Przygotowanie:

- Wybór zwierząt i wstępne ustalenia z hodowcami i odbiorcą;
- Odbiorca – określa cel, podaje krótki opis warunków, jeśli hodowla nie jest zarejestrowana w Księdze Rodowodowej, określa wymagania weterynaryjne i numer weterynaryjny TRACE;
- Firma transportowa przygotowuje skany dokumentów (konwojent, samochód), uszczegóławia plan transportu (np. określa postoje na trasie), ustala z wysyłającym rodzaj skrzyń transportowych i termin dostarczenia;
- Organizator – uzyskuje zezwolenie GDOŚ na transport, ustala plan transportu (termin i trasa przewozu zwierząt), zatrudnia firmę transportową, przygotowuje dokumenty (umowy, protokoły) w uzgodnieniu z wysyłającym (hodowcami), uzgadnia harmonogram immobilizacji i kontroluje ustalenia z firmą transportową. Na tym etapie najlepiej jest kontaktować się ze wszystkimi jednocześnie (np. mail);
Wysyłający (Hodowca): Uzyskanie zgody RDOŚ lub GDOŚ na transport o ile Organizator nie posiada zezwolenia.
- Wysyłający (Hodowca) informując Organizatora, kontaktuje się z właściwym PLW i przekazuje potrzebne dokumenty (zezwolenie GDOŚ, plan podróży, dokumenty firmy transportowej, wymagania weterynaryjne i numer TRACE odbiorcy).

- Imobilizacja zwierząt – założenie chipu podskórnego, pobranie krwi do badań referencyjnych wg wymagań, pobranie prób do monitoringu według schematu, podanie środków przeciwpasożytniczych, zmierzenie rozłogi i ewentualnie długości żubra, (przy większej liczbie zwierząt stosować nietrwałe oznakowanie osobników np. farbą na rogach lub skórze). Wszystkie powyższe czynności są wykonywane w zagrodzie przy udziale lekarza weterynarii.
- Wysłanie niezwłocznie prób krwi do laboratorium referencyjnego (wyniki są w ciągu około 10 dni przesyłane do PLW, wysyłającego-hodowcy i organizatora).
- Uzyskanie dokumentów weterynaryjnych od PLW (wniosek).
- Określenie wielkości skrzyni transportowej.

Transport:

- Umieszczenie żubra w skrzyni, w terminie zgodnym z harmonogramem – bardzo ważne jest, aby odbywało się to w maksymalnym spokoju przy udziale minimalnej liczby osób.
- Oznakowanie skrzyń i wpisanie sposobu oznakowania zwierzęcia i/lub skrzyni do protokołu dla odbiorcy (dotyczy, gdy jest kilka zwierząt).
- Podwiezienie i zapakowanie skrzyni na samochód transportowy.
- Od momentu wstawienia skrzyni z żubrem do samochodu transportowego za zwierzę odpowiada firma transportowa.
- Zabezpieczenie skrzyni w ciężarówce,
- Przygotowanie wody i siana do pojenia i karmienia na postojach, należy przewidzieć instruktarz w tym zakresie.
- Przewóz do miejsca docelowego.
- Zdjęcie skrzyni z samochodu.
- Mycie i dezynfekcja skrzyń.

Odbiór

Od momentu zdjęcia skrzyni z samochodu za zwierzę odpowiada odbiorca:

- rozładunek zwierząt,
- pomoc w dezynfekcji skrzyń i samochodu.
- zwrot skrzyni/skrzyń (dotyczy, gdy właścicielem skrzyni/skrzyń nie jest organizator ani firma transportowa).

Organizator (odbiorca, SMŻ, park narodowy, etc.)

- Koordynuje całość akcji transportu,
- Przygotowuje dokumenty,
- Składa sprawozdanie do GDOŚ.

Postępowanie w przypadku znalezienia MARTWEGO żubra

1. Należy zawiadomić RDOŚ oraz RDLP o miejscu i czasie znalezienia martwego żubra.
2. W przypadku:
 - a. populacji białowieskiej, jednostki organizacyjne PGL LP zawiadamiają także Białowieski Park Narodowy, BPN realizuje kolejne czynności pkt. 3-8.
 - b. populacji zachodniopomorskiej, jednostki organizacyjne PGL LP z RDLP Szczecinek, Szczecin, Piła, Poznań zawiadamiają także Zachodniopomorskie Towarzystwo Przyrodnicze (ZTP) jako organizację opiekującą się żubrami na zlecenie RDOŚ, ZTP realizuje kolejne czynności pkt. 3-8.
3. Jeśli zwłoki nie wykazują silnych objawów rozkładu należy skontaktować się z lekarzem weterynarii zajmującym się stadem (jeśli jest) lub zamówić usługę. Jeśli stan zwłok na to pozwala, lekarz weterynarii powinien wykonać sekcję zwłok i pobrać wszystkie dostępne próbki (*patrz POBIERANIE PRÓBEK*).
4. Wszystkie próbki należy dobrze opisać: oznaczenie zwierzęcia, rodzaj materiału (np. skąd wymaz, jaka tkanka), czas i miejsce pobrania.
5. Należy sporządzić protokół sekcji / lub protokół oględzin zwłok (*patrz wzór protokołu sekcji*). W protokole powinny być zawarte informacje o dacie, miejscu upadku oraz wieku, płci i inne dane osobnika oraz o rodzaju pobranego materiału.
6. Należy wykonać dokumentację fotograficzną pozwalającą na udokumentowanie przypadku.
7. Należy zabezpieczyć wysyłany materiał biologiczny poprzez umieszczenie próbek w styropianowym pudełku wyłożonym zamrożonymi wkładami chłodzącymi w celu utrzymania niskiej temperatury a następnie wysłać materiał do badań (SGGW w ramach zawartej umowy z DGLP).

Uwagi dodatkowe:

- Czaszka żubra może być zabezpieczona dla celów edukacyjnych. Należy zapytać właściwą dla miejsca RDLP o możliwość dysponowania czaszką. Na preparowanie i przetrzymywanie czaszek żubra potrzebne jest zezwolenie RDOŚ.
- W przypadku eliminacji żubra na podstawie zezwolenia GDOŚ stosuje się tę samą procedurę co przy znalezieniu martwego zwierzęcia.

BHP

Uwzględnić w opisie stanowiskowym specyfikę pracy, właściwy zakres obowiązków, potrzebę zachowania przezorności sanitarnej.

UWAGA: przy czynnościach z biologicznym materiałem odzwierzęcym bezwzględnie powinno się stosować środki ochrony osobistej (np. rękawiczki, maski).

Szkolenia

Każda osoba zatrudniana jako opiekun żubrów w zagrodzie powinna odbyć najmniej 3 dniowe szkolenie w hodowli żubra. W przypadku przekazania stanowiska, szkolenie nowej osoby powinno trwać najmniej 7 dni w zagrodzie. Dopuszcza się realizację tego zadania w innej zagrodzie Lasów Państwowych.

Osoby bezpośrednio pracujące z żubrami w jednostce (m.in.: opiekun, edukator, lek. weterynarii) powinny uczestniczyć w seminariach, konferencjach i innych dedykowanych dla nich szkoleniach nt. żubra.

Wzór protokołu sekcji

PROTOKÓŁ SEKCJI ŻUBRA nr

Miejsce przeprowadzenia sekcji zwłok		
Data wykonania sekcji		
Godzina sekcji:		
Miejsce i okoliczności śmierci:		
Płeć:	Wiek:	Masa ciała:
Numer, nazwa osobnika:.		
Opis sekcji		
1. Skóra i pochodne:		
2. Tkanka podskórna:		
3. Mięśnie:		
4. Układ kostno-stawowy (kości, ścięgna, więzadła, powierzchnie stawowe):		
5. Gruczoły wydzielania wewnętrznego:		
Tarczyca		
Nadnercza		
6. Błony surowicze (opłucna, otrzewna):		
7. Serce i naczynia:		
8. Krtań:		
9. Tchawica:		
10. Płuca:		
Czy w płucach obecne są zmiany charakterystyczne dla przebytej inwazji pasożytniczej (nieżytowe zapalenie płuc, rozedma)? ☐ Tak ☐ Nie		
11. Przełyk:		
12. Żołądek (żwacz, czepiec, księgi, trawieniec): .		
13. Jelita:		
dwunastnica		
jelito czcze i biodrowe		
okrężnica		
14. Wątroba:		
Czy w wątrobie obecne są zmiany charakterystyczne dla przebytej inwazji pasożytniczej (przewlekłe zapalenie wątroby, marskość)? ☐ Tak ☐ Nie		

15. Trzustka:

16. Układ moczowy (nerki, moczowody, pęcherz moczowy, cewka moczowa):

17. Narządy płciowe żeńskie (jajniki, jajowody, macica, pochwa, srom):

18. Narządy płciowe męskie (jądra, nasieniowody, gruczoły pęcherzykowe i cewkowe, gruczoł krokowy, macica męska, prącie i napletek):

Badania histopatologiczne i inne dodatkowe:

Orzeczenie:

Obducent:

Imię i nazwisko (podpis)

POBIERANIE PRÓBEK

Lista pobieranych próbek

Poniżej podano minimalne wytyczne pobierania materiału od żubrów.

Każda próbka powinna być dobrze opisana: oznaczenie zwierzęcia, rodzaj materiału (jaka tkanka, opis zmiany), czas i miejsce pobrania.

Do próbek należy załączyć pismo przewodnie i/lub protokół sekcji.

W piśmie przewodnim należy podać:

- Spis numerów prób i dostępne dane osobników
- Data i miejsce pobrania próby
- Uwagi – wszystkie dodatkowe informacje na temat osobnika indywidualnego np. wiek, płeć, nr chip, obroży, numer rodowodowy

Każdorazowo należy powiadomić adresata o wysyłce materiału (oraz podanie jego kontaktu kurierowi).

Spis materiału pobieranego od żubra przeżyciowo (i rodzaj monitoringu)

Skrzep po odwirowaniu surowicy (zamrożony)	1 (wet)
2 próbki krwi na surowicę	1 (gen), 1 (wet)
1 próbka krwi pobrana na EDTA	(gen)
Kleszcze	(wet)
Włosy	(eko)

Krew

- krew na surowicę (2 próbki czerwony/żółty korek); po odwirowaniu odpipetować i zamrozić surowicę oraz oddzielnie skrzep
- krew na EDTA (1 próbka fioletowy korek)

Kleszcze (pobrać do falcona lub suchej próbki, ew. do torebki strunowej) - jeśli na zwierzęciu obecne są kleszcze, należy pobrać do 20 szt. do suchego, plastikowego pojemniczka.

Włosy - kilkakrotnie ręcznie wyrwać włosy z okolicy łopatki (obecność cebulek nie jest konieczna) aby uzyskać objętość pełnej garści (ok. 50 ml) i umieścić w torebce strunowej – jeżeli transport nie jest planowany w ciągu 2 dni należy materiał zamrozić.

Spis materiału pobieranego od żubra *post mortem*

Skrzep po odwirowaniu surowicy (zamrożony)	1 (wet)
2 próbki krwi na surowicę	1 (gen), 1 (wet)
1 próbka krwi pobrana na EDTA – przy eliminacji pobierana zawsze, przy padłym jeśli jest taka możliwość	1 (gen)
Kleszcze	(wet)
Śledziona – do torebki strunowej, „na sucho”, 2 wycinki	1 (eko), 1 (wet)
Wątroba - do torebki strunowej, „na sucho”, 2 wycinki	1 (eko), 1 (wet)
Wycinki narządów na „sucho” do torebki strunowej (wycinek serca, nerki – fragmenty <u>nie większe</u> niż 3x3x3cm)	(gen)

Wycinki narządów w przypadku stwierdzenia zmian patologicznych (na „sucho” do torebki strunowej oraz do formaliny)	(wet) (hist)
Skóra w przypadku zmian patologicznych	(wet)
Włosy	(eko)
Śródreżce prawe	(hist)
Mięsień poprzecznie-prążkowany z grupy mięśni zginaczy stawu kolanowego prawego	(hist)
Obie gałki oczne razem z workami spojówkowymi	(wet)
2 wymazy z każdej gałki (2 niebieskie) TYLKO BIESZCZADY	(wet)

Niniejszy załącznik jest rezultatem zleconego przez DGLP zadania badawczego nr 6/17

„Wszelstronny monitoring populacji i siedliska żubra w ramach Kompleksowego projektu ochrony żubra przez Lasy Państwowe”, którego wykonawcą była Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.